

О.Проскуріна

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ:
СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ДОСВІД СТАНОВЛЕННЯ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
(ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ)

Проблематика політичної культури щораз частіше стає предметом наукових досліджень, що зумовлено безперечною її значущістю в існуванні й трансформуванні українського суспільства.

Будь-які спроби розібратися з особливостями політичної культури сучасної України впираються в два найважливіші питання. *Перше* — в рамках якої теоретичної парадигми цей аналіз матиме максимальну ефективність. *Друге* — яка культура має монопольне право втілювати сучасність або яка культура перебуває в майбутньому, стаючи, тим самим, еталоном у досвіді модернізації України.

Безумовно, ці питання порушувалися в публікаціях українських дослідників, стаючи темами широких наукових дискусій.

Теоретико-методологічну базу нашого дослідження становитимуть праці І.Кураса, Л.Нагорної, М.Поповича, Ю.Павленко, С.Рудницького, В.Вернадського, О.Тоффлера, В.Бебика, М.Головатого, В.Литвина, В.Лісового, М.Остапенка, В.Рибкала, Б. Цимбалістого, Т.Андріанової, Н.Горбатова, В.Межуєва, Д.Белла, О.Семенова, О.Соловійова, М.Вершиніна, О.Панаріна, В.Різуна, В.Шкляра, А.Чічановського, А.Наджос, Н.Штанько, В.Толстих, А.Толстоухова.

Усі розвідки зазначених авторів дають цінний науковий матеріал для подальшого вивчення зазначеної теми. Головна мета статті — спроба

– означити парадигму, при якій аналіз політичної культури матиме максимальну ефективність;

– сформулювати особливості сценарію, за яким відбувалося формування культурних форм в Україні;

– з'ясувати, сукупність яких інноваційних процесів змінюють базові установки політичної культури суспільства і як можна використовувати концепцію політичної культури як пояснювальну схему для інтерпретації політичних змін у тому ж суспільстві.

Поняття «парадигма» міцно увійшло до наукового обігу під впливом книги Т.Куна «Структура наукових революцій»¹. Автор фактично визначив парадигму як модель, яка дає науковому співтовариству зразок постановки проблем і їх вирішення. Філософ не тільки розширив поле дослідження за рахунок аналізу стадій виникнення нового знання, але і фактично поширив закони наукових революцій на політичні процеси².

Спираючись на вчення про парадигму, слід зазначити, що *парадигма* — це сукупність певних інноваційних процесів, взаємодія яких якісно змінює базові умови життєдіяльності суспільства, збільшує темпи його руху від простих форм існування до розвиненіших моделей відтворення соціальної системи.

Політична реальність України характеризується як *зміна парадигм*, що означає в наших умовах порушення стаціонарної циклічності розвитку (за схемою «стагнація-криза — відлигарозвиток — стагнація-криза») і, як наслідок, перетворення масових верств населення в активний, а також і колективний політичний суб'єкт. Починаючи з 2004 року і до цього дня, цей процес можна характеризувати як процес, який має тенденцію до зростання.

Методологічно виправдано використовувати парадигму під час розгляду найважливішої проблеми політології — політичної культури, оскільки парадигму можна розглядати в єдності двох сторін — «механізму» наукової революції і інструментарію якісної трансформації суспільства, його переміщення на вищий рівень рівноваги.

Опис політичної реальності, в рамках якої існує політична культура України на сучасному етапі, на мій погляд, повинно відштовхуватися від уявлення про *системно-контекстний* характер суспільства, оскільки соціально-історичний досвід, інституційні особливості, базові характеристики культури і свідомості, уміння мобілізувати свої пошукові здібності і уміння пристосовувати свою поведінку до умов, в яких ще ніхто не жив, і багато що інше утворюють складну, вельми рухому ієрархію чинників, що постійно впливають на відтворення політичних відносин у рамках певної політичної культури.

Культура, що сприймається в антропологічному розумінні як сукупність способів і результатів діяльності народу, як синтез його інтелектуальних, матеріальних і духовних досягнень, відтворює адекватні собі політичний устрій, соціальні відносини, економіку, систему права... Історія наділила національну культуру України глибокими специфічними особливостями³.

Національна культура є державоконсолідуючим та важливим чинником і в традиційних, і в модерних суспільствах, заснованих на принципах громадянської нації. Культура виконує важливі для життєзабезпечення суспільства інтегративні й комунікативні функції, тому формування єдиного для всіх членів певного соціуму культурного простору виступає чинником цілісності і стабільності націй і держав⁴.

Сьогоднішні реалії України виразно свідчать про низьку якість соціального (державного) управління. Це цілком закономірно за наявного рівня корупції державного апарату, зовсім не орієнтованого на мету національного розвитку. Україні у процесі історичного розвитку не вдалося виростити певну критичну масу національної еліти необхідної інтелектуальної та моральної якості. Українська влада та усі Українські Президенти неодноразово наголошували на завданні концентрації усіх ресурсів суспільства задля національного розвитку, декларували саме це стратегічне завдання, реалізація якого є одним з основних критеріїв, що дозволяють міркувати як про ефективність роботи уряду, так і рівень

національної орієнтації еліт, їх патріотизму. Проте тривалий масовий вивіз капіталу з України свідчить: правлячі еліти бачать своє майбутнє поза Україною. До того часу, поки капітал з України вивозиться, а не вкладається в модернізацію її економіки, будь-які багатомовні декларації про стратегію національного успіху мало чого варті. Проблема має давню історію. Літопис збірник: «Країна наша велика й багата, але порядку в ній немає. Прийдіть і володійте нами». Ключевський про домонгольську Русь: «Якби не татари, князі на шматки рознесли б Русь»⁵.

Глибина й складність проблеми культурного розвитку видна з трансформації національної свідомості, що виразно ілюструє історія Православної Церкви. З часу прийняття Руссю християнства пройшло понад тисячу років. Як мінімум 30 поколінь співвітчизників краді представники Православної Церкви прагнули виховати на ідеях добра й християнського гуманізму. Однак хіба стан сучасного українського суспільства свідчить, що ми цього досягнули?

Сформована на основі цієї культури державність у Російській імперії, а потім в СРСР, частиною яких була Україна, протягом ХХ ст. занепадала двічі. Це свідчить про обмежені можливості культури створювати погоджувальні, політико-правові механізми, здатні запобігти загостренню соціальних протиріч до ступеня запеклого громадянського конфлікту чи / або розпаду державності.

Дефіцит згаданих якостей не дозволив уникнути національної катастрофи початку ХХ століття й знайти ефективну відповідь на історичні виклики кінця ХХ століття. Стосовно правлячої еліти України можна приміряти слова, які написав Іван Солоневич, аналізуючи проблеми пострадянських республік, що основне соціальне протиріччя полягало в тому, що країна безкінечно переросла свою правлячу верству, тому що ця верства соціально виродилася. І ту ж інтелектуальну обмеженість, бездарність, нерозуміння найскладнішого історичного виклику, з яким зіштовхнувся СРСР на злеті комуністичної утопії, продемонструвала номенклатура КПСР, і продовжує демонструвати, прикриваючись ліберально-демократичною фразеологією. Надії на зміну еліт у пострадянській Україні були ілюзорні. Якщо цього не відбулося, то згідно з принципом Лейбніця «для цього не було достатніх підстав».

«Пізній старт» України — одна з особливостей нашої країни. Тому «світовий час», тобто найбільш розвинені зони світового простору, в умовах глобалізації світу задають ритм форсованої модернізації соціально-економічної структури. Але вказані зміни

неможливі без адекватних політичних і суспільних інститутів. Ось тут починаються наші труднощі і проблеми, які пов'язані зі змінами культури загалом і політичної зокрема.

Плин часу, якщо так можна висловитися, перебуває в стані глобальної інформатизації і активному становленні інформаційного суспільства. Відомий американський політолог Ч. Майер стверджує, що політика торкається часу, щонайменше, у двох вимірах: перший пов'язаний із загальними уявленнями про політичні устремління, тобто про те, як політичне співтовариство відтворює себе в часі, другий припускає контроль над часом, тобто розподіли край цінного політичного ресурсу⁶.

Необхідно із самого початку зазначити, що сучасна політична культура характеризується не стільки вірністю минулому, з його атрибутами — традиції і цінності, скільки відкриттям бажаного майбутнього.

Дослідники політичної культури неодноразово говорили про нашу недемократичну і несучасну політичну культуру, яка дісталася нам у спадок. Думається, що постійний наголос тільки на таких висновках роблять лише проблемним наше буття і цінності на сучасному етапі, оскільки ми усі знаходимося перед викликом майбутнього. У цьому сенсі наша політична культура не живе цілком тільки минулим і співвідносить свої установки з викликами майбутнього. В умовах швидкої мінливості середовища майбутне діє на поведінку людей сильніше, ніж минуле або сьогодні. Прикладом може служити сучасна політична ситуація в Україні (президентські 2004–2005 рр. та парламентські вибори 2006 р., політична боротьба після так званої «помаранчевої революції» та нові парламентські вибори 2007 р.), розуміння багатьма того, що наше майбутнє залежить від політичного вибору сьогодні. Основна маса людей серйозно замислюється про вибір політичної сили, що йде до парламенту на багато років.

Таким чином, створення стійких інституційних й інтелектуальних умов для відтворення ринкової економічної системи і механізму політичного представництва, стійкої політичної системи з відповідною політичною культурою значуще як для нашої країни, так і для світової спільноти, оскільки розв'язання цього фундаментального завдання робить більш передбачуваною Україну, що піддається логічному аналізу, вписується в сучасний світ.

Процес глобальної інформатизації дедалі відчутніше впливає на життя людини, яка створює новітню історію України. Важливою

проблемою сучасності, яка потребує серйозного вивчення, є виклики інформаційної епохи й відповіді політико-культурного поля сучасного українського суспільства.

Якщо ж проектувати основні завдання політичної культури суспільства на пріоритети політичної науки в Україні в умовах інформаційної епохи, то їхня ієрархія, на мій погляд, з'явиться в наступному вигляді:

- дослідження процесу становлення в Україні політичної культури глобальної інформатизації і основних показників цього процесу, а також вивчення *констеляції* внутрішніх і зовнішніх його чинників;

- співвідношення *низхідних* (держава — суспільство) і *висхідних* (суспільство — держава) зв'язків у формуванні типу особи і моделей політичної поведінки;

- констеляція *традицій* і *інновацій* в розвитку політичної культури і політичної свідомості громадян, прогностичний аналіз ціннісних орієнтації потенційних виборців і їхніх можливих переваг;

- зіставлення регіональних моделей рецепції сучасних політичних інститутів і моніторинг виникаючих проблемних ситуацій, зокрема віддзеркалення в масовій свідомості сучасних правових нормативів;

- вплив партійно-політичної системи на формування нової політичної культури інформаційної епохи.

Необхідність багаторівневої модернізації нашого суспільства позначається і на виборі методології політичного аналізу. Остання, в своїх зрілих формах, покликана несуперечливо з'єднати в собі евристичні можливості структурно-функціонального аналізу і життєздатні елементи макросоціологічного дослідницького інструментарію.

Таким чином, визначення типу політичної культури в даному політичному просторі допоможе з'єднати евристичні можливості структурно-функціонального аналізу, оскільки політична культура мотивує політику, мобілізує політичний потенціал сучасності, групує учасників сучасного політичного процесу.

Класифікація типів політичної культури, на нашу думку, тоді буде впізнана, коли буде названа *системоутворююча* ознака, характерна для певного типу політичної культури, об'єднуючи всю решту ознак у цілісний поведінковий ансамбль. Класифікація буде не повною, на погляд авторки, якщо вона не охоплюватиме основні *різновиди* поведінкових типів, які стикаються в складній драматургії сучасного політичного процесу.

Серед сучасних культурологів переважає думка, що системоутворюючі ознаки пов'язані з історичною спадковістю, тобто з культурною пам'яттю. Іноді її називають *культурний код*, *архетип*, *ген*. Виходячи з такої постановки, ми усвідомлено або неусвідомлено детермінуємо нашу сучасну поведінку історичною спадковістю або культурною пам'яттю. Таким чином, культурний код, архетип, ген виступає в теорії як безумовний чинник, який завжди відіграє особливу роль у формуванні політичної культури. Але культура — це не тільки спадковість, в якій ми безвільні, але це більшою мірою ще і наш вибір в альтернативній життєвій ситуації, політичній і т.п.

У парадигмі функціоналізму суспільство імпліцитне і тому евристично виправданим буде наступне визначення культурного вибору в сучасному політичному процесі: *економікоцентризм*, *соціоцентризм* і *етноцентризм* як культурний вибір в сучасній політиці, який дає певний тип політичної культури⁷.

Мабуть, створюючи нову парадигму політичного знання, доцільно враховувати частку концепцій політичної модернізації, тих, що розроблялися західним суспільством у 1960–1980-ті роки. Характерним для структурно-функціонального аналізу і споріднених методів є те, що політична дійсність виступає як якась цілісність взаємозалежних структур/інститутів, з відповідною політичною культурою, основне завдання яких зводиться до підтримки політичної системи суспільства у врівноваженому стані. Тому в цих теоріях політичні конфлікти розглядалися найчастіше не як результат якісних змін у політичній культурі, а як наслідок нерівномірного розподілу влади і ресурсів між етнічними, регіональними, конфесійними і іншими формуваннями на мікрорівні або як результат зіткнення інтересів різних груп еліти на макрорівні.

Усе вищесказане свідчить, що сам по собі аналіз процесів формування політичної культури України має певні складнощі, оскільки наша країна відрізняється різноманітністю економічних, етнічних і регіональних та інших умов. Це *по-перше*.

По-друге — збереження високого рівня соціальної напруженості в суспільстві як наслідок хаотичності політичної модернізації.

По-третє — підвищення активності населення. Громадяни все менше прислухаються до ради лідера і вважають за краще покладатися на власний аналіз і оцінку ситуації, що складається в регіоні і країні. Індикатором поступального розгортання масових процесів політичної соціалізації може служити зміна співвідно-

шення сил між трьома блоками електорату: політично утвореним, політично свідомим і таким, що діє згідно з пануючими в суспільстві умонастроями. Кількісно зріс також виборчий корпус «середнього класу», на що вказують деякі політичні події в Україні.

По-четверте — перегрупування сил усередині дієздатної частини політичної еліти, що і показали парламентські вибори. Відбулося перегрупування сил, які прийшли з серйозною ревізією нинішнього соціально-економічного курсу при збереженні двох базових початків: економічної модернізації і прихильності до представницького правління.

Таким чином, процеси, що спостерігаються всередині елітних і біляелітних груп у нашій країні, можна атестувати як *зміну парадигми політичного мислення* і формування фундаменту для нового якісного переходу в розвитку політичної культури. Основними установками нової парадигми стають, на мій погляд, наступні:

- відхід від політичного і економічного диктату владними елітами, що виступають від імені держави, для яких характерний побутовий авторитаризм, імпровізація в ухваленні політичних рішень, майстерне маніпулювання зв'язками, патріархальний характер досягнення компромісів;

- перегляд результатів приватизації деяких великих державних об'єктів, які були реалізовані нижче за вартість і з порушенням законодавства;

- стимулювання послідовності соціальних перетворень і вдосконалення механізму захисту громадян.

Подібне коректування в ідеалі має на меті розширення світогляду горизонтів українських громадян, і, відповідно, можливість маніпулювати їхньою соціально-політичною активністю зменшується.

Живлена зрілістю, що зростає, цивільна свідомість сприяє формуванню в країні повноцінної суспільно-політичної думки, тобто створюється політичне явище, суть якого полягає у визначенні співвідношення сил, що фактично діють у суспільстві. Логічним завершенням даного процесу стане виникнення ситуації, за якої персональний склад правлячої еліти і опозиції безпосередньо залежатиме від орієнтації громадської думки.

Політичні зрушення 2004–2006 рр. в Україні можна назвати революцією/еволюцією⁸, що звільняє особу від соціально-інституційних, психологічних і, найголовніше, політико-культурних обмежень, що сковували розвиток її творчого потенціалу. І хоча сам цей процес поки не завершений, проте видно бажану «станцію

призначення» складного історичного шляху. Нам потрібне суспільство, яке здатне критично сприймати світовий досвід і обертати його на користь своїх громадян.

Підсумовуючи, слід зазначити, що Україна не може існувати й розвиватися ізольовано від світу. Сучасні реалії внутрішнього й міжнародного життя владно вимагають нової самоідентифікації України, яка стане основою її стратегії включення в глобалізацію, що враховує національні особливості країни й відповідає її національним інтересам. Тому вважаємо, що в сучасних умовах підхід до політичної культури за шкалою «низька — висока» вже не актуальний. Необхідні зовсім інші якісні характеристики, оскільки нинішня епоха породжує інші залежності й інші принципи взаємодії влади, індивіда й суспільства.

В Україні політично активні в основному елітарні групи суспільства, що досягли успіху під час так званих «реформ» 90-х років ХХ ст. Вони раніше за інших усвідомили власні соціально-економічні інтереси й необхідність їхнього захисту політичними засобами. У той же час, абсолютно більша частина населення через занадто низький рівень політичної культури та кризові явища у нашому суспільстві протягом 2005 року після перемоги «помаранчевої революції» самоліквідувалася від участі в політико-правовому процесі. З цієї точки зору Україна є «країною глядачів», а її політична система — «демократією неучасті».

Занадто низький рівень масової політичної культури характерний і для освіченої частини українського суспільства — інтелігенції. Носії фундаментальних природничо-наукових знань і високих інженерних технологій виявилися зовсім безпомічними в період трансформації економічного устрою. Вони не змогли протиставити розкраданню національного надбання пострадянськими елітами будь-яку осмислену політику. І, тим не менш, якщо в Україні є майбутнє, воно значною мірою визначається тією соціально-політичною позицією, яку усвідомлено займе українська інтелігенція.

Разом з тим, якщо оцінювати процеси, які відбуваються в нашій державі, з історичної точки зору, то переконаємося, що позначилися тенденції й навіть нові зразки політичного мислення й діяльності, які сприяють становленню основ зовсім іншого суспільства.

Зазначені процеси, на погляд авторки, є такими:

– трансформація політико-культурної сфери зумовлена впливом соціально-економічних і духовних процесів, які розгортаються в рамках абсолютно визначених традицій, притаманних нам.

– ліквідація суворих ідеологічних обмежень, раніше властивих українській державній політиці, призвела до того, що різко зросла здатність суспільства до культурної інтеграції і одночасно — до розширення певною мірою впливу на інші культурні світи;

– домінування в українській політичній культурі до цього дня традиційних архетипів ставить певний бар'єр на шляху засвоєння цінностей нової політичної культури (НПК), яка формується в західних країнах (культури інформаційного суспільства), що стримує трансформацію ціннісних структур у полі політики, сприяє закріпленню протиріч між власне культурними і специфічно політичними підґрунтями ціннісних орієнтацій громадян у сфері влади. У будь-якому разі недостатня раціоналізованість і позанормативність системи політичної орієнтації громадян у публічному просторі, за справедливим зауваженням К. Пістора, призводить до багатьох прикладів свавілля політичних гравців, а також до того, що в політиці формальна й неформальна нормативні системи діють паралельно одна одній, не маючи взаємних перехрещень.

Разом з тим видається цілком очевидним, що інформаційні контакти українських громадян з носіями НПК усе ж дадуть певний політично значимий ефект. Це по-перше. А по-друге — НПК, безсумнівно, укріпиться на власному історичному ґрунті й інституціоналізується.

¹ Кун Т. Структура научных революций: Пер. с англ. / Т.Кун; Сост. В.Ю.Кузнецов. — М.: ООО Издательство АСТ, 2002. — С. 73–82, 126–128, 129–130, 233–245.

² Там само. — С. 129–130.

³ Курас І.Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. — К.: Генеза, 2004. — С. 340–349.

⁴ Історія Української культури. В 5 томах. — Т. 1–2. — Наукова думка. — К., 2001, 2002, 2003.

⁵ Ключевский В.О. Курс русской истории. — Т. V. — М., 1989.

⁶ Maier Ch. The Political of Time: Changing Paradigms of Collective Time and Private Time in the Modern Era. — Cambridge. — 1987. — P. 151–154.

⁷ Новая постиндустриальная волна на Западе / Под ред. Л.И.Иноземцева. — М. 1999. — С. 129–136, 470–472.

⁸ Шкляр В.І. Формування моделі «влада — преса — суспільство» в період легітимації політичної системи // Наукові записки Інституту журналістики. — Т. 17. — К., 2004. — Жовтень — грудень. — С. 117.